

Faiq Ələkbərli

AMEA Fəlsəfə
Institutunun
aparıcı elmi işçisi,
dosent, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru

III yazı

Xurşidbanu Natəvan şikayət edirdi ki, könül verib "dost" sandığımızın bir müddət sonra düşmən cildində ortaya çıxması çox dözülməz olur. Çünki insan özünə yaxın bilib ürək sirtini, mərhəm hissələrini açıqladığı, düşüncələrini paylaştığı "dost"un bir gün tamam başqa formada olduğunu gördükdə, daxilən sarsılır. Hətta, bəzən iş o yerə gəlib çatır ki, "dost" hesab etdiklərin düşmənlə bir yerdə görünür, zərbə üstünə zərbə alırsan. O, yazırdı:

**Ey dust, yararmı böylə iqrar?
Yar olduğum idi, oldum əğyar,
Sən qeyrilər ilə üns tutdun,
Bilməm niyə yarını unutdun?
Sən qeyr ilə həməzəbanü yekdil,
Əmma, mənə ruzqar müşkil.
Bəsdir mənə verdiyin bu xiffət
Əğyar arasında, bımürüvvət!
Birəhmlik etdiyən yamandır,
Bir rəhm elə kim, aman, amandır!
Bax bir fələkə, gör indi, zinhar,
Gör kimlər ilə edibdir iqrar?
Əfsus ki, keçdi ruzigarım,
Ahım sənə çatmaz, ey nigarım!
Bigənəlik etmə, aşınayəm,
Dərgahinə kəmtərin gədayəm.
Hər an ki, mənə bu halə salmış,
İndi belə qeylü-qalə salmış.
Gəl rəhm qıl indi, padşahım!
Əflakə yetişdi dudi-ahım. 1**

Natəvan bir şeirində isə bu dünyada bir çox şeylərin olmasındansa olmamasını arzu etmişdir:

**Nə mən olaydım, ilahi, nə də
bu aləm olaydı,
Nə də bu aləm ara dil müqəyyədi-qəm olaydı.
Nə hicr atəşinə odlanıb yandı dilim,
Nə eşqin içrə könül bölüşədd xürrəm olaydı.
Nə sərvi qəddin olaydı, nə həsrət ilə gözüm gur
Nə ruzqar fəraqində qamətüm xəmə olaydı.
Nə bəhr olaydı, nə ümman, nə böylə göz yaşı cari,
Nə gül üzündə, ilahi, bu növi şəbnəm olaydı.
Nə gül olaydı, nə gülzarı-gülşənin dəxi seyri,
Nə xar möhnəti, bülbül, səninlə möhkəm olaydı.
Nə cah olaydı, nə zindan, nə karivan güzəri,
Nə Yusifi bu bələdə görən bir adəm olaydı.
Nə bəzm, olaydı, nə bazarı Yusif əhvali.
Nə rəhgüzərdə Züleyxa qəm ilə həmdəm olaydı.
Nə ah olaydı, nə əfsus, nə parə-parə könül,
Nə Natəvanın, ilahi, həvəsi**

dəhrəm olaydı! 2

Bizcə, Natəvanın sözügedən şeirində insanın bu dünyada varlıq və yoxluq anlamındaki narahatlığı, yaxud da nigarançılığı öz əksini tapmışdır. Düşünən hər bir insan kimi Natəvan da insanın və real dünyanın varlığının bir anlamının olub olmamasında çarəsiz kimi görünür. İnsan özünün və dünyanın varlığından bir tərəfdən nə qədər şad-xürrəm ki-

tir tək müjgan,

**Nə çak-sinə edən tiğü-tisy xəncər olaydı.
Nə mey olaydı, nə işrət, nə camı-badeyi-nab,
Nə Miri məst ələyən saqiye-sitəmgər olaydı!**

Qeyd edək ki, Mir Möhsün Nəvvab Natəvanın yaradıcılığına yüksək dəyər vermiş, onun yaradıcılığını "Təzkireyi-Nəvvab" kitabında əks etdirmişdir. Nəvvab

etməklə kifayətlənməmiş ictimai-maarifçi şeirlər də yazmışdır. Məhəmməd Rza Kərimi də yazır ki, Natəvanın müasirləri əsasən eşqi, məhəbbəti mədh edən şeirlər yazsa da, o, məhəbbəti tərənnüm etməklə yanaşı, xalqın acınacaqlı həyatını, qadının şərəf və ləyaqətini də təsvir etmişdir. Kərimi yazırdı: "Natəvan pak məhəbbətdən, ayrılıq və intizardan, yarla görüşmək arzusundan, eşq və məhəbbətdən gözəl, şairanə

bilməmişdir. Belə ki, Natəvan Qarabağ Xanlığının varisi kimi öz nüfuzundan istifadə edərək bu bölgədə mühüm işlər görmüş, xeyriyyəçilik və maarifçiliklə məşğul olmuşdur. Dövrünün tanınmış ictimai xadimi olan Natəvanın yenilikçi addımları ilə yanaşı, onun romantik-fəlsəfi mahiyyətli yaradıcılığından, xüsusilə də insani hissələrin dünyəviliklə yanaşı, ruhaniyyətindən söz açmamaq mümkün deyildir. Onun şeirlərinin

Azərbaycan Türk ictimai-fəlsəfi fikir tarixinə töhfə vermiş qadınlar: Xurşidbanu Natəvan

mi görünsə də, digər tərəfdən özü, ya da ətrafında baş verən üzücü hallardan dolayı pessimizmə qapılır. Çünki dünyada ölümle həyat, sevinclə kədər, sevgilə nifrət, xeyirlə şər bir yerdə mövcuddurlar. Bunların hər ikisini də realıqda öz həyatında müşahidə edən Natəvan sonunda bütün burnların olmasındansa da, heç əvvəlcədən olmamasını diləmək kimi bir qənaətə gəlmişdi. Bütün bunlar, yəni dünyada var olmaqla var olmamaq arasındakı nisbət Natəvanın dünya görüşünün yekunu idi.

Yeri gəlmişkən, Natəvanın oğlu Mir Həsən Ağa anasının yuxarıda sözükeçən şeirinə bir nəzərə yazmışdır:

**Nə zülfü-yarə, ilahi, könül müsəxxər olaydı,
Nə elə zarü pərişan, nə belə müzter olaydı.
Nə mah tək doğuban, aləmi münəvvər edəydi,
Nə zülməti-şəbi-zülfündə dil mükəddər olaydı.
Nə əhd olaydı, nə misaqü sidq olaydı, nə kizb,
Nə də zamanədə pemaşikəst dilbər olaydı.
Nə sərviqədd olaydı, nə qamətü şümşad,
Nə də xürama gələndə qiyami-məhşər olaydı.
Nə udü məcmər olaydı, nə zülfü-faliyə bu,
Nə də diyarü, Xütən içrə mişk-ənəbər olaydı.
Nə qaşi müqəvvəs oalydı, nə**

bunulla bağlı yazdığı bir şeirində Natəvana verdiyi böyük dəyəri də çox anlamlı şəkildə ifadə etmişdir. O, yazırdı:

**Əliyyəyi-aliyə Ağayi-cəlilə,
Neçün əşarınız olma hüveyda?
Qamu əşarlar əncamə yetdi,
Sizinkindən əsər olmazmı peyda?**

**Hilali-nov kimi düşmüş xəfayə,
Xətti-müşkiniz dönmüş hüməyə,
Və ya iksirə, ya kim, kimyəyə,
Bulunmaz bir əsər manəndi-Ənqa.**

**Mənəm qəsdim budur
banuyi-əzəm,
Sizin əşarınız olsun müqəddəm,
Bu namə nami olsun, həm mükərrəm,
Vəgərəm rövnaq olmaz bunda əsla.**

**Kələminiz gərək sərdeftər olsun,
Cəvahir nəzmininzdən əşhər olsun,
Kütüb təzyinə düşsün, ənvər olsun,
Necə xurşidi-ənvardan bu dünya.4**

Ümumiyyətlə, Natəvanın yaradıcılığı əsasən, bu dünyanın faniliyində və axirətə inamda əsasən nikbinlik üzərində qurulsada da, ancaq bəzi tərəddüdləri də hiss etmək mümkündür. Xüsusilə də, ömrünün son illərində nikbinliyin müəyyən qədər pessimizmə doğru yuvarlanması hiss edilməkdədir. Ancaq bütövlükdə Natəvanın özündə güc toparlanması və özündən sonrakı qadın şair-ədiblərə çiğir açması da, danılmaz bir həqiqətdir.

Eyni zamanda, o, yalnız ilahi məhəbbəti, ilahi eşqi tərənnüm

duyğularla bəhs edirdi. O, şeirlərində qızları onların razılığı olmadan əre verən mühitə, qadınları məhrumiyyətə düşürən şəraitə etiraz edirdi. O, qadınların hüquqlarının tapdalanmasından narahat olurdu. Əlbəttə, Natəvan öz etiraz və nigaranlıqları ilə maarifpərvər bir xanım kimi məzlumların ümid yeri olmuşdur".5

Deməli, Natəvan Xanlığın başçısı kimi də siyasi-ictimai məsələləri dərinlən anlamış, idarəetməni düzgün təşkil etməyi bacarmışdı. Başqa sözlə, Natəvan yaradıcılığında siyasi məsələləri əks etdirməyə də, ancaq Xanlığın son başçı varisi kimi həyatı boyunca maarifin, mədəniyyətin yayılmasına çalışmış, sosial-mədəni və xeyriyyəçilik tədbirlərində fəal iştirak etmişdir.

XIX əsr Azərbaycanın qadınşair ədibimiz Xurşidbanu Natəvan yalnız ədəbiyyat baxımından deyil, ictimai-fəlsəfi anlamda da özünü ifadə etməyi bacarmışdır. Ola bilsin ki, onun yaradıcılığında ictimai-fəlsəfi məzmun çox da özünü büruzə verməmişdir. Ancaq onun şeirlərindəki mənalardan mahiyyətini yalnız zahirlə, təzahürlə qiymətləndirmək də doğru olmaz. Məsələn, Natəvanın şeirlərində yalnız dünyəvi yara həsr edilmiş mənalara deyil, eyni zamanda ilahi xarakterli mahiyyəti də görmək lazımdır. Ən əsası da odur ki, Natəvan bir qadın olaraq da istər dünyəvi yara, istərsə də ilahiyyə olan sevgisini ifadə etməkdə özündə iradə tapa

dəki ruhani-mənəvi duyğular nə qədər bu dünya ilə bağlı olsa da, eyni zamanda ilahi xarakter daşıyan məzmununda da xali deyildir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

Azərbaycan qadın şairləri antologiyası (2005). Bakı, "Avrasiya Press"

Azərbaycan tarixi (2007). Yeddi cildde. IV cild (XIX əsr). Bakı, Elm

Azərbaycan ədəbiyyatı. XIX əsr & Poeziya (2009). İki cildde I cild. Bakı, "Nurlar" NPM

XIX əsr Azərbaycan şeri antologiyası (2005). Bakı, "Şərq-Qərb"

Baykara Hüseyn (1992). Azərbaycan istiqlal mübarizəsi tarixi. Bakı, Azərneşr

Ələkbərli F.Q (2018). Azərbaycan Türk fəlsəfi və ictimai fikir tarixi (XIX-XX əsrlər). I hissə. Bakı, "Elm və təhsil"

Əhmədov Hüseyn (2006). XIX əsr Azərbaycan məktəbi. Bakı, ABU

Köçərli Firidun bəy (2005). Azərbaycan türklərinin ədəbiyyatı. İki cildde, 2-ci cild. Bakı, Avrasiya-Press

Kərimi Məhəmməd Rza (2014). Azərbaycan mədəniyyəti və ədəbiyyatında məşhur qadınlar. Bakı, "Zərdabi" nəşriyyatı

Müznib Əlabbas (2012). Natəvan Xurşidbanu. Bakı, Elm və Təhsil

Məmmədli Ruhyyə, Əhmədova Sevil (2017). Tək İnci Kimi Parlayan Xan Qızı Xurşidbanu Natəvan. Bakı, F.Köçərli adına Respublika Uşaq kitabxanası

Natəvan Xurşidbanu (2004). Əsərləri. Bakı, "Lider nəşriyyat" Nəvvab Mir Möhsün (2006). Seçilmiş əsərləri. Bakı, "Şərq-Qərb"

Nəvvab Mir Möhsün (1995). Təzkireyi-Nəvvab. Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı

Tərbiyyət Məhəmmədəli (1987). Danışməndani-Azərbaycan. Bakı, Azərneşr

Təkləli-Nuriyeva Minəxanım (2017). "Nigarinin ideoya-məsələk ortağı Xasay xan Usmiyevin XIX əsr Qafqaz-Azərbaycan ədəbi-mədəni mühitində yeri". III Beynəlxalq Həmzə Nigari Türk Dünyası Mədəni İrsi Simpoziumu Materialları (red. Fariz Xəlilli və Metin Hakverdioğlu), Şamaxı/Azərbaycan

Sipahi Esra Banu, Özsoy Bahar, Qasimov Murad (2018). "Azərbaycan'da Öncü Bir Kadın: Xurşidbanu Natəvan'ın Yaşamı, Sənatsal Kişiliyi və Liderlik Özelliği Üzerine Bir Değerlendirme". Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm Dergisi. Cilt: 3, Say:3, Eylül, Bitlis